

Historické souvislosti sovětské invaze do Afghánistánu

JIŘÍ GEORGIEV

*„I am in difficulty to know what to do
with the country now we have got it.“*

Generál Sir Donald Stewart v dopise poté,
kdy ve druhé afghánské válce Britové obsadili Kandahár

Pozorné čtenáře zahraničních rubrik českých deníků již patrně nepřekvapí pravidelnost, s jakou se na stránkách svých oblíbených listů setkávají s novinkami týkajícími se vnitropolitického vývoje v Afghánistánu. Tento neuralgický bod na mapě Střední Asie již po více než 20 let poutá zájem mezinárodního společenství v důsledku permanentního neklidu, který charakterizuje vnitřní situaci tohoto státu a zároveň vytváří rezervoár obav v sousedních zemích. Ještě počátkem 70. let však Afghánistán představoval exotickou, vzdálenou zemi, žijící svým poněkud pomalejším tempem relativně stranou zájmu okolního světa. Poté došlo k událostem, které vynesly bývalou středoasijskou monarchii na výsluní úvah analytiků mezinárodních vztahů ve státech obou zneprátených bloků železnou oponou rozděleného světa. Tyto události vnesly do vnitřních poměrů země nesoulad a chaos, který poznamenává vývoj Afghánistánu až do současnosti. Následující líčení pohnutých dějin země v poslední čtvrtině 20. století i záznamy dokumentů z politických jednání vydávají především svědectví o tom, jak křehká je vnitřní stabilita a jak vzácnou hodnotu představuje politická a právní kontinuita, nerušená násilnými zvraty. Obnova přirozeného řádu vždy znamená složitější počín vyžadující větší množství státnického umu než provedení převratu vytrhávajícího vzrostlý strom z jeho kořenů. Ne vždy je navíc úsilí o návrat k mírovému uspořádání a k pokojnému i důstojnému životu obdařeno přízní štěstěny a korunováno úspěchem. Následující řádky mají v aktuální návaznosti na tamější válečný konflikt podhalit kořeny afghánské krize.

Afghánistán jako vnitrozemská, převážně horatá země s pestrým etnickým složením, v němž nejvýznamnější skupiny představují Paštunové (55 %), Tádžikové (20 %), Uzbekové (9 %) a Hazárové (9 %),¹ je rozvojovým agrárním státem, jehož význam nikdy nespočíval v hospodářském potenciálu, nýbrž v jeho strategické poloze.² Arthur Bonner, který se během svých návštěv s Afghánistánem důvěrněji seznámil, pak jeho obyvatele popisuje jako drsné domorodce schopné žít za velmi skromných podmínek o chlebu a o kozím mléce, jejichž nejcharakterističtějšími vlastnostmi jsou na straně jedné nesmiřitelnost, ba až pomstychtivost, na straně druhé pak až překvapující pohostinnost.³ I když jde spíše o romanticky podbarvený pohled žurnalisty, nelze jej zcela zavrhnout jako neodpovídající realitě.

Už od 19. století se o získání afghánské území, které se tehdy stalo nárazníkovým pásmem mezi britským a ruským panstvím v Asii, neúspěšně pokoušela Velká Británie.⁴ Od 20. let 20. století došlo k zintenzivnění snah tehdy sovětského Ruska o zlepšení sousedských vztahů mezi oběma zeměmi, přičemž afghánská zahraniční politika v této době prozíravě usilovala o posílení vazeb na země, které nikdy nebyly výrazněji zaangažovány na poměrech v tomto regionu. Z tohoto záměru pramenila i snaha o posílení vztahů s meziválečným Německem. V roce 1935 Němci podnikli expedici do dosud neprobádaných údolí Nuristánu, což souviselo s úsilím o potvrzení některých rasových teorií, podle nichž

bylo možné právě zde hledat „zapomenuté“ árijské kmeny. Ačkoli Afghánci – jak zdůrazňuje W. K. Fraser-Tytler⁵ – trpěli určitou slabostí pro Německo, afghánské vedení za druhé světové války zachovalo neutralitu...

Zvláště od 50. let se účastí na vojenském výcviku a na vyzbrojování armády, hospodářskou pomocí a v neposlední řadě také podílem na budování základní dopravní infrastruktury (!) vytvářely základy pro dominantní postavení Sovětského svazu v oblasti. Rozhodující vliv na posilování postavení SSSR a USA jako štědrých poskytovatelů zahraniční pomoci měl již konflikt na afghánsko-pákistánském pomezí v roce 1951, po němž Pákistán zablokoval v úseku svých severozápadních hranic obchod s nebezpečným sousem. Klíčový význam získala proto přeshraniční spolupráce se Sověty, jejichž vliv v zemi stoupal, a tak vytlačoval kdysi nikoli zcela zanedbatelný zájem evropských velmocí o oblast.⁶ Počátkem roku 1955 zde pracovalo několik stovek techniků ze zemí východního bloku, když již o rok dříve z podnětu Moskvy tehdejší Československo nabídlo Afghánistánu výstavbu cementárny a textilní továrny.

V PŘEDVEČER „VELKÉ SAURSKÉ REVOLUCE“

Již vojenský převrat v roce 1973 znamenal pro organický vývoj státu těžkou ránu. Došlo ke zrušení monarchie, která ve spojení s osobou Muhammada Záhir Šáha představovala jeden z nemnoha státotvorných, jednotících prvků v zemi. Novou hlavou státu se stal Muhammad Daúd, někdejší ministerský předseda (1953–1963) a mimochodem také příslušník vládnoucího rodu, na jehož vzhledu upoutával výrazně kulatý obličej doplňovaný nedostatkem vlasového porostu. Odstranění monarchie v době, kdy král dlel na návštěvě Itálie, nepředstavovalo projevy Daúdu „republikánského“ smýšlení, nýbrž bylo jediným východiskem pro tohoto mocichtivého a ctižádnostivého politika, kterého se vládnoucí elita v 60. letech vcelku ochotně zbavila a jemuž v návratu do křesla ministerského předsedy bránil článek 24 stávající Ústavy, podle něhož tento post nesměl být zastáván příslušníkem královské rodiny.

Ačkoli ve svém osobním životě dodržoval zásady islámského náboženství, pravidelně se modlil a odmítal konzumaci alkoholu, nikdy tento silně ambiciózní muž – kdysi obdivující Hitlera a Mussoliniho, později nacházející zálibu v Násirovi – nezapomněl, že právě duchovní autority kladly v zemi rozhodující a dosud velmi úspěšný odpor proti případným reformním pokusům. Daúd považoval za rozhodující protivníky právě radikální muslimy. Ač jeho kurz rozhodně nelze označit za sekularizační, neváhal hledat spojence proti nepříteli paradoxně ve spolupráci s komunisty, kteří spolu s islamisty dosud stáli v opozici vůči stávajícímu establishmentu. Marxisté se tak dočkali propuštění z vězení právě v době, kdy nejvýraznější osoba z řad fundamentalistů, tedy Muhammad Nijazí, byla poté, kdy se jí dostalo svobody v rámci amnestie, kterou nový režim vyhlásil, v červnu 1974 opět zatčena. Nijazího další stopy mizí v nenávratnu, už nebyl více spatřen mezi živými. Ostatní reprezentanti muslimské opozice trávili svůj čas – pokud unikli popravě – ve vězení. Hekmatjár, rovněž omilostněný v rámci amnestie, se spasil útekem do Pákistánu, kde kolem sebe soustředil zárodky budoucí islámské rezistence.

Oba proudy radikální opozice – komunisté i islamisté – nalézaly však nadále oddané stoupence i doma, a to především v řadách studentů, přičemž dějinným paradoxem zůstává zásluha prince Daúda o rozšíření počtu školských zařízení a o zkvalitnění výuky datující se již do období jeho působení v premiérském křesle v 50. letech. Nezapomínejme, že v letech 1950–1965 počet škol i jejich žáků v zemi vzrostl čtyřnásobně. Daúdův diktátorský režim 70. let, později obviňovaný z nepotismu a z neschopnosti řešit problémy, verbálně usiloval o politické reformy i o ekonomické pozdvižení země, avšak zároveň reálně trpěl vnitřní slabostí, kterou řešil posilováním centrální moci kábulské administrativy a přizváním komunistů do vlády. Slib „nacionalizace“ průmyslu a závazek provést pozemkovou reformu ale nová republikánská vláda nemyslela příliš vážně, a tak ke znárodnování došlo prakticky pouze v rámci bankovního sektoru. V zahraniční politice Daúd ví-

ceměně setrval na stávajícím kurzu dobré spolupráce se severním sousedem i s USA,⁷ přičemž 30. 8. 1975 došlo k uzavření dohody o hospodářské pomoci se Sovětským svazem. V roce 1977 byla sice přijata Ústava, avšak nedošlo k nastolení politického pluralismu. Daúdova vláda se neúspěšně pokoušela stabilizovat situaci v zemi, kde rostlo politické napětí a kde ani přes zahraniční půjčky, snahu o intenzivnější exploataci nerostného bohatství a přijetí sedmiletého hospodářského plánu nedocházelo k oživení domácí ekonomiky.

Během Daúdova prezidentství se aktivizovala nejen radikální islámská, ale i marxistická opozice, jejíž jádro představovala *Lidově-demokratická strana Afghánistánu* (LDSA), oficiálně založená 1. 1. 1965. Z logiky věci ani společný osud pronásledovaných nemohl z těchto světónázorových směrů učinit spojence. Když v roce 1972 komunistický list *Parčam* publikoval obrázek vůdce světového proletariátu s komentářem „velebte Lenina“, přičemž použitý výraz *daroud* je v daném kontextu vyhrazen pouze osobě proroka Mohameda, nemohl tento počín nevyvolat zuřivé protesty islamistů.

Podíváme-li se na počátky islámského radikalismu v zemi, zavede nás toto ohlédnutí až hluboko do 50. let. V roce 1951 byl odhalen komplot iniciovaný islamisty proti reprezentantům vládnoucího režimu, jenž se mohl opřít i o podporu v duchovní sféře respektovaného a vlivného rodu Mudžaddidiů, kteří svůj původ odvozují od druhého chalífy Hazrat-i-Umara. Tvrdý zákrok proti opozičníkům tehdy přivodil rozpad islámské opozice do dvou proudů. Umírněný směr reprezentovali Mudžaddidiové spojením sňatky s královským rodem, radikální proud volající po návratu ke kořenům raného islámu představovaly skupiny, mezi jejichž vůdci si nejvýznamnější pozici vybojoval již vzpomenutý Ghulam Muhammad Nijazí, absolvent univerzity Al-Azhar v Káhiře, který se seznámil s praktikami Muslimského bratrstva v Egyptě a po svém návratu do Afghánistánu v roce 1957 se stal děkanem Teologické fakulty Kábulské univerzity. Zde mohl ovlivňovat novým podnětům otevřené studenty, mezi nimiž nalézáme i pozdější opoziční vůdce Gulbuddína Hekmatjára, Burhánuddína Rabbáního i Abdura Rasúla Sajáfa.⁸

Muslimští radikálové – pojem fundamentalisté je orientalisty v kontextu jejich výzev po obnově odkazu raného islámu a po zavržení tradicionalistického „balastu“ často považováni za zavádějící – obviňovali duchovní autority – *ulama* – z příliš velké servility vůči vládnoucímu rodu. Ve svých požadavcích pak spojovali sociálně motivované nároky s morálním asketismem, vyznačujícím se zavržením alkoholu, her, „obscénních filmů, vulgárních písní a nemravné literatury“ i – eufemisticky řečeno – s opatrností vůči ženskému půvabu. Přesto politický program, který by v západní, konzumně orientované a sekularizované společnosti nezbudil větší zájem, či by byl přijat s vysloveným odporem, představoval pro většinu materiálními statky neoplývající afghánské společnosti přijatelnou alternativu k Daúdově nijak oblíbené republice. Koncem 70. let však ještě nenastal čas pro vítězný nástup islamistů. Ke kormidlu se nyní měli dostat představitelé druhého opozičního proudu. Jejich vpravdě Pyrrhovo vítězství znamenalo však ve střednědobém horizontu skutečnou výhru v loterii pro radikální muslimskou opozici...

Počátky komunistických aktivit spadají rovněž do období krátce po skončení druhé světové války. Tehdy se totiž vytvářely diskuzní kroužky, sdružující vesměs nikoli nevzdělané nedávné studenty vyznávající či alespoň inspirované marxistickým pohledem na svět. Ústava z roku 1964, která byla výsledkem 18 měsíců soustavné práce speciální komise, zakotvovala při respektování tradičního úzkého sepětí státu a náboženství základní instituce parlamentní monarchie a byla součástí úsilí o postupné, pro smýšlení obyvatel a dobu přiměřené reformy.⁹ Ačkoli rozsah práv zakotvených v Ústavě nebyl nijak rozsáhlý, dávala přece jen formální základ pro možnost agitace. Komunisté se chopili příležitosti a Babrak Karmal i tři jeho spolustraníci byli následně skutečně zvoleni do Parlamentu.

Nezpochybnitelným faktem ovšem zůstává, že marxisté dlouho nepředstavovali výraznější politickou sílu schopnou zaujmout svým programem širší vrstvy obyvatelstva. V letech 1967–1968 měla LDSA asi 2 500 členů, přičemž v témže období – nikoli ne-

významném pro historii východního bloku – se dosud navenek jednotná fronta afghánských marxistů rozpadla do čtyř skupin. První z nich s dominantním paštunským vlivem se ve svém tiskovém orgánu pojmenovaném *Chalk* (Lid) charakterizovala jako vlastenecká národní a demokratická fronta, sdružující pracující, rolníky, pokrokovou inteligenci, malé majitele půdy i nižší střední vrstvy a usilující o odstranění sociální bídy a vykořisťování, opírajíc se přitom o marxismus-leninismus.¹⁰ Druhá, umírněnější frakce *Parčam* (Prapor), vedená Babrakem Karmalem, byla svými vnitrostranickými oponenty z řad Chalku obviňována z monarchokomunismu a z maoismu, přičemž Karmalovi stoupenci pro změnu chalkisty, v jejichž čele stál generální tajemník LDSA Núr Muhammad Tarakí, nařkli z avanturismu a z neschopnosti reálného zhodnocení situace. Došlo k faktickému rozpadu strany, kdy se vedle těchto dvou dominantních táborů vyprofilovala ještě drobná, etnické i sociální rozdíly mezi obyvateli co do struktury svého členstva vsutku zastřešující, leč reálně bezvýznamná maoistická skupina *Věčný plamen*. Čtvrtou odštěpenkou a i v tomto případě zcela okrajovou formaci představovalo *Hnutí proti národnímu útlaku*.¹¹

Důvodem rozpadu LDSA byl pochopitelně i určitý osobní antagonismus. Paštunský spisovatel Tarakí (* 1917), pocházející z polonomádské rodiny, vystudoval práva a politické vědy na Kábulské univerzitě a působil ve 30. letech v Bombaji jako úředník obchodní společnosti. Patně právě tam se seznámil s myšlenkami komunistického hnutí, i když jeho první literární výplody, v nichž vystoupil s kritikou vykořisťování a chudoby v Afghánistánu a nastínil svou představu třídního boje, pocházejí až z 50. let. Tehdy zastával po dobu necelého jednoho roku post tiskového ataše na afghánském velvyslanectví ve Washingtonu. Poté jsou jeho osudy na nějakou dobu zahaleny tajemstvím. Spíše se tuší, než jistě ví, že nějakou dobu cestoval a pobýval v Evropě i v SSSR. Jeho oddaný spojenec, Háfizzulláh Amin (* 1929), ctižádostivý, talentovaný a pracovitý paštunský nacionalista a marxista stalinského typu v jedné osobě, vynikal autoritářským chováním, ale ve srovnání s Tarakím hrál tento bývalý student Kolumbijské univerzity (USA) druhé housle. Tento synek vládního úředníka přilnul – podle vlastního svědectví – k marxistickým idejím během studií na University of Wisconsin. Vedle Tarakího, který si vytvářel s velkou chutí aureolu vůdce národa a učitele, nezbývalo však Aminovi než být žákem.

Oproti tomu Karmal (* 1929) pocházel z etnicky smíšené rodiny. Jeho otec – armádní generál – byl příslušníkem starého paštunského aristokratického rodu, ale matka patřila k tádžické menšině. Sám Karmal ovládal několik jazyků – ostatně živil se jako tlumočnick – a vynikal též jako obratný a populární řečník. Již v 50. letech se dostal do křížku s vládnoucím režimem, byl zatčen, ale jako prominentní vězeň se těšil relativnímu pohodlí dobře vybavené cely. Aminem osobně pohrdal a byl nakloněn ke spolupráci s jinými stranami. Pod tlakem okolností došlo v roce 1977 k dohodě obou zneprátených skupin. Tarakí se stal generálním tajemníkem a Karmal členem ústředního výboru, přičemž společnými silami měl být vypracován program svržení vlády prezidenta Daúda.

PYRRHOVO VÍTĚZSTVÍ AFGHÁNSKÝCH KOMUNISTŮ

Vhodným okamžikem pro odstartování dalšího – tentokrát marxistického – vojenského převratu se staly události při pohřbu zavražděného levicového intelektuála Akbara Khybera, jednoho z „otců-zakladatelů“ afghánského komunistického hnutí, kdy došlo k otevřené protivládní demonstraci několika tisíc lidí. Vlastní „Velká saurská“¹² revoluce“ proběhla ve dnech 27. a 28. dubna 1978, přičemž se zdá, že i Sověti (následování ostatními zeměmi východního bloku), kteří nový režim promptně uznali 30. dubna, byli postaveni před hotovou věc a přímá iniciativa ve věci změny režimu tentokrát z jejich strany nevyšla.¹³ Zároveň však nelze nepozorovat sílicí vliv severního souseda¹⁴ na vnitřní poměry v Afghánistánu, související se závody mezi východním a západním blokem o připoutání zemí tzv. třetího světa k vlastní sféře vlivu. Hodnota klientelských států jako spojenců v regionálním kontextu i na mezinárodní scéně nebyla nejen z prestižních důvodů zaned-

batelná. Určitý problém představoval způsob zacházení s reprezentanty stávající elity; prokomunistické režimy v zemích s dlouhodobou a respektovanou monarchistickou tradicí musely v popřevratových dobách postupovat uvážlivěji. V Laosu se bývalý panovník oficiálně stal poradcem nové vlády a v Etiopii se přeměna monarchie v republiku levicového typu protáhla na více než dva roky. Po uplynutí určité doby v důsledku vnitřních tenzí, kdy věci nahrávalo též zapomnění, laoský král i údajný potomek královny ze Sáby Haile Selassie za nejasných okolností definitivně zmizeli. V polozapomenutém Afghánistánu byla situace v tomto směru jednodušší. Ani nás proto nepřekvapí rychlost vypořádání se s neoblíbeným a nedostatečně etablovaným Daúdovým režimem. Proti návratu „daúdovské kamarily“ se LDSA pojistila vskutku dokonale; členové vlády, vysocí důstojníci, nemalá část příbuzenstva i samotný prezident byli zastřeleni.

Dne 30. 4. 1978 došlo ke zrušení Ústavy z roku 1977 a stát získal nové jméno – Demokratická republika Afghánistán. Krátce nato sestavená vláda se skládala z 11 příslušníků frakce Chalk a z 10 parčamistů, přičemž Tarakí se stal předsedou tzv. Revoluční rady (prezidentem), Amin ministrem zahraničních věcí a Karmal viceprezidentem. Zatímco sovětský velvyslanec v Afghánistánu Alexej Puzanov hodnotil situaci v zemi spíše střízlivě a upozorňoval na frakční boje v LDSA i na nevyzpytatelnou povahu Amina a Karmala, někteří sovětsí pohlaváři – zejména Michail Suslov a Boris Ponomarjov – vítali nový režim a očekávali, že se z polofeudální země brzy stane plnohodnotný socialistický stát. Afghánské vedení se ovšem zprvu zdráhalo otevřeně deklarovat svou zemi jako součást socialistického tábora a konfrontačně vystupovat proti Západu. Spojené státy sice nebyly z nově vzniklé situace nadšeny, ale nepřestávaly doufat, že si Afghánistán podrží svou tradiční orientaci neutrální země, udržující odpovídající vztahy s oběma rozhodujícími velmocemi rozděleného světa. Podle tehdejšího amerického státního tajemníka Cyruse Vance neexistovaly důkazy o „sovětské spolupíně na puči“,¹⁵ a tak nedošlo ani k přerušení hospodářské pomoci, která jinak nebyla poskytována vládám, jež americká administrativa klasifikovala jako komunistické.

Nový afghánský režim přislíbil řadu radikálních reforem, mezi nimiž čelné místo zaujímalá pozemková reforma, znárodnění průmyslových a jiných zařízení, zrovnoprávnění žen a vytvoření sítě vzdělávacích institucí. Realizaci těchto opatření a upevnění pozic vlády měla pojistit přítomnost sovětských poradců, jejichž počet stále rostl, až v prosinci 1979 dosáhl 7 200. Společenské i ekonomické změny, prováděné vládou mnohdy necitlivým způsobem, narážely na odpor domácího obyvatelstva. Vládní usnesení již nebyla uvozována vzýváním Božího jména, přičemž tato desakralizace rozhodně neprospěla jejich akceptování ze strany obyvatel. Pohrdání islámskými zvyklostmi, zavádění smíšených škol, kde dívky musely před chlapci odhalovat svou tvář, nucené provádění pozemkové reformy a další kroky vedly k posilování pozic radikálních islamistů, mezi nimiž začalo vynikat především Rabbáního *Islámské společenství* (Džamíjati-Islámí) a Hekmatjárova propákistánská *Strana islámu* (Hizbi-Islámí).

Umírněná islámská opozice, kterou doposavad reprezentovala zejména rodina Mudžaddidiů, byla komunisty totiž načas prakticky vyřazena ze hry, a to způsobem, kterým horský stát nechvalně proslul zejména v následujících letech. Muži byli v lednu 1979 povražděni, ženy a děti internovány ve věznicích. V 80. letech umírněné islamisty v první řadě reprezentovala bývalé královské rodině blízká *Národní islámská fronta* (Maházi-Millíji-Islámí) Sajída Ahmada Gajláního, kterého však v očích většiny obyvatel země diskvalifikoval irácký původ jeho rodiny, a dále *Fronta národního osvobození* (Džabhájí-Nidžátí-Millí), spojená se zbývajícími členy rodu Mudžaddidiů a podporovaná některými kmeny v jižním Afghánistánu. Nejvýraznější politickou a vojenskou sílu mezi tradicionalisty představovalo však *Islámské revoluční hnutí* (Harakati-Inkvilábi-Islámí), vedené Muhammadem Nabí Mohammadím. Ač se hlavní stan tohoto hnutí nacházel v Pešaváru, patrně jako jediná z tradicionalistických uskupení byla Nabího strana schopna operovat téměř ve všech oblastech afghánského území.¹⁶

Rozhodující slovo mezi opozičními uskupeními si však vybojovali radikální islamisté, jejichž devízou se stala účelná a vysoce racionální volba prostředků při dogmatickém setrvání na Evropanovi nepřijatelných ideálech. Neochota ke kompromisům, snoubící se s pragmatickým přístupem při angažování mnohdy vzdělaných a ambiciózních povstaleckých veteránů, doplňovaná stálým přílivem bojeschopných mužů, rekrutovaných z řad rostoucího počtu uprchlíků prchajících z Afghánistánu do Pákistánu, přinesla své ovoce zejména Hekmatjárově *Islámské straně*. Ke kompromisům náchylnější a umírněnější se všeobecně jevilo Rabbáního *Islámské společenství*, které si své pozice udržovalo zejména mezi Tádžiky, Uzbeky a Turkmény, přičemž právě v řadách tohoto uskupení stále výrazněji vystupovala do popředí osobnost Ahmada Šáha Massúda. Konečně třetí významnou politickou sílu mezi radikály reprezentovala *Islámská jednota za svobodu* (Ittihádi-Islámí-Baráje-Ázádí), vedená Abdurem Rasúlem Sajáfem, která se těšila štědré finanční podpoře ze strany Saúdské Arábie a zemí Perského zálivu vůbec.

Jako velmi nešťastná se ukázala snaha kábulského režimu odstranit místní duchovní i světské autority. Neúctu k místním tradicím většina venkovanů pocítovala totiž nikoli jako osvobození od vykořisťovatelů, nýbrž jako narušení vlastní identity. Na závažnost tohoto momentu ukazuje i novější vývoj. Vždyť právě Taliban svým radikálním pojetím islámu a jeho vnucováním afghánskému obyvatelstvu, které náleží k různým náboženským i etnickým tradicím, sám odhaluje svou pravou tvář. Tvář nikoli ultrakonzervativní, nýbrž radikálně revoluční! Tím zároveň ukazuje Achillovu patu vlastního postavení. Po revolučním nadšení – jak dějiny dokládají – obvykle přijde vystřízlivění...

Vrátíme-li se k pokusům islámské opozice vytvořit po uchopení moci komunisty jednotnou formaci, zastřešující sedm hlavních frakcí¹⁷ do rámce tzv. *Fronty národní spásy*, která se ustavila 1. 6. 1978, zjistíme, že tato snaha musela dříve či později narazit na vnitřní rozpory dané náboženskými, etnickými i politickými rozdíly v jejich složení, v programech i v cílech. Dalším sporným momentem vynořujícím se z pozadí vzájemných rozmíšek byla otázka distribuce zahraniční pomoci. V daný okamžik tento svazek představoval tedy pouze účelový prostředek, jak sjednotit síly proti levicové vládě. Tradičním nespokojencem odmítajícím větší míru spolupráce byl Hekmatjár, přičemž právě on spolu s ostatními fundamentalisty tradicionalistům stále předhazoval údajnou vinu bývalé královské rodiny na tragickém vývoji Afghánistánu ve 20. století. Arthur Bonner ve svém shrnutí mapujícím postavení afghánského exilu oprávněně hovoří o fenoménu „patologické nedjednotnosti“ opozice.¹⁸

I moc uchopivší marxisté však nadále trpěli rozpory ve vlastních řadách. Již na přelomu června a července 1978 vyvrcholila politická krize mezi oběma frakcemi nového režimu, která vedla k dočasnému vítězství Chalku. Karmal odešel do vyhnanství, přesněji řečeno, zaujal místo afghánského velvyslance v Praze. V tehdejší Československu zůstal i po svém oficiálním odvolání, přičemž neváhal požádat zde o politický azyl. Spolu s afghánskou velvyslankyní v Bělehradě, bývalou ministryní sociálních věcí Anahitou Ratabzadovou, která rovněž odmítla vrátit se do vlasti kvůli obavám o svůj život, z Prahy usiloval o znovuzformování sil oslabeného Parčamu. Vzhledem ke stálému naléhání na Karmalovu extradici ze strany afghánského ministra zahraničí Amina nakonec Kreml vyzval Prahu, aby intrikaření šéfa Parčamu¹⁹ učinila přítrž. Tím však bylo Kábulu učiněno zadost. Sovětská diplomacie se totiž rozhodla zhrzeného afghánského vůdce dále deponovat pro případ potřeby v Praze, a tak snahy afghánského režimu o jeho vydání, po němž by patrně následovala fyzická likvidace, přišly vnučivo...

Kromě čistek proti parčamistům docházelo také k pronásledování, perzekuci a likvidaci osob podezřelých z nepřátelského postoje vůči novému režimu. Boj rozpoutavší se v rámci LDSA a faktická supremace Aminova postavení ve straně vyvolávaly nelibost Moskvy, která do Kábulu vyslala vedoucího Mezinárodního oddělení ÚV KSSS Borise Ponomarjova, avšak jeho mise v tomto ohledu nepřinesla žádné konkrétní výsledky. Dne 4. 12. 1978 byla podepsána *Smlouva o přátelství, dobrém sousedství a spolupráci mezi SSSR a Afghá-*

nistánem, která – znásobena osobní návštěvou Tarakího u Brežněva – znamenala pro tento okamžik vítězství chalkistů v boji o získání podpory Moskvy.²⁰

K radikálnímu zhoršení situace došlo v roce 1979. Američané, zneklidnění pádem spojeneckého režimu íránského šáha Muhammada Rézá Páhlavího v lednu tohoto roku, se obávali, aby se Afghánistán nestal pro SSSR mostem k případnému ovládnutí Íránu a posléze třeba i Pákistánu, čímž by Sověti získali přístup k Indickému oceánu. Únos amerického velvyslance v Kábulu Adolpha Dubbse (14. 2. 1979), jeho zavraždění za podezřelých okolností, neochota afghánských úřadů případ náležitě objasnit i netaktní postoj afghánského ministra zahraničí vedly k přerušení americké hospodářské pomoci a k diplomatické roztržce mezi oběma zeměmi. V důsledku těchto událostí a březnového povstání ve třetím největším afghánském městě Herátu, kdy se na stranu povstalců přidaly i místní armádní oddíly a kdy se ukázala slabost marxistické vlády v provinciích, došlo k dalšímu utužení vztahů mezi Moskvou a Kábulem. Tarakí se ještě v březnu během své moskevské návštěvy pokoušel pohnout sovětské spojení k poskytnutí vojenské pomoci, ale tzv. afghánská trojka (přímý předchůdce komise politického byra pro Afghánistán), tvořená Andrejem Gromykem, Jurijem Andropovem a Dmitrijem Ustinovem, realisticky po zvážení všech pro a proti sice slíbila zvýšit materiální podporu levicové vládě, ale zároveň v souladu s předchozím vyjádřením předsedy Rady ministrů Alexeje Kosygina odmítla přislíbit vojenskou pomoc, protože si byla vědoma možných důsledků tohoto kroku ve sféře mezinárodních vztahů a připomenula si i americké zkušenosti z Vietnamu. V atmosféře zvyšující se nervozity se však Kreml zavázal nepodceňovat ani propagandistické kroky a zostřít tón mediálních vyjádření. Jedině s vyvinutím nejvyššího úsilí se během březnového setkání podařilo Aminu odvrátit od jeho úmyslu obrátit se na země socialistického tábora se žádostí o poskytnutí letectva a tankových skupin, když Sověti samotní nejsou připraveni v tomto okamžiku zasáhnout.²¹ Leonid Brežněv v rozhovoru s Aminem varoval před čistkami oslabujícími beztak slabou mocenskou základnu vládního režimu, doporučoval vytvoření národní fronty „protiimperialistických a národně-vlasteneckých sil“ a spolupráci s loajálními duchovními. Dne 12. dubna předložila „studijní skupina“, vedená Gromykem, elaborát s hodnocením situace v Afghánistánu, který obsahoval množství výtek adresovaných „politicky nezkušeným“ kábulským soudruhům, jejichž těžkosti do značné míry vyplývají z oslabení způsobeného nejednotností a rozporů ve vlastních řadách.²²

V důsledku stále se opakujících proseb a naléhání ze strany Tarakího koncem léta roku 1979 poté, kdy vylechli zprávu mise expertů, vedené generálem Ivanem Pavlovským, který je českému čtenáři znám svou účastí na sovětské invazi do Československa v roce 1968, Sověti souhlasili s vysláním omezeného vojenského kontingentu. Zároveň však naléhali na zlepšení vztahů se sousedním Pákistánem, kde se vytvářely opěrné body a základny odpůrců afghánského režimu, a znovu podpořili myšlenku na sestavení koaliční vlády se zástupci parčamistů i loajálních nemarxistických politiků. Aminova radikální politika, která fakticky znemožnila provedení tohoto kroku, rozdmýčávala napětí a omezovala i Tarakího vliv na události v zemi, se pomalu, ale jistě stávala Kremlu trnem v oku. Tarakí měl být nyní využit k odstranění Amina, ale ministr zahraničí lépe pochopil skutečný stav věcí, využil své faktické převahy, a tak noviny mohly krátce poté, kdy byl Tarakí 9. 10. 1979 udušen polštářem, napsat, že bývalý „vůdce národa“ zemřel po těžké nemoci. Sovětská moc tak chtě nechtě musela respektovat status quo a uznat nevyzpytatelného Hafizulláha Amina za novou hlavu státu. Když ten pak na konferenci konané v říjnu obvinil sovětského velvyslance Puzanova z účasti na spiknutí proti své osobě, musela Moskva obětovat i velvyslance a odvolala jej ze země.

Amin stále stupňoval tlak na Moskvu, kterou kromě posílení hospodářské pomoci žádal i o vyslání vojenských jednotek, jež by mu umožnily pacifikovat situaci v zemi, kde i přes rostoucí brutalitu vládních jednotek, navíc oslabených Aminovými čistkami v důstojnickém sboru, rostl přímý vojenský vliv opozice podporované z Pákistánu a z Íránu,

nepřímo též ze Saúdské Arábie a ze Spojených arabských emirátů. Na západě a jihu států přešla vládní vojska do defenzívy. Obava z vítězství muslimských radikálů, které by mohlo znamenat ohrožení pro sovětské středoasijské republiky, i lákavá představa o možném využití leteckých základů v jižní části země,²³ stejně jako potřeba odstranit nespolehlivého Amina a zabránit případnému rozšíření sféry vlivu USA vedly k tomu, že se jazýček na miskách vah začal přiklánět na stranu stoupenců přímé vojenské intervence. Poprvé se o invazi začalo uvažovat již po herátském povstání v březnu 1979, ale toto volání výrazně zesílilo po odstranění Tarakího, i když se z mezinárodního oddělení ÚV KSSS a z generálního štábu Sovětské armády²⁴ stále ozývaly hlasy varující před intervencí s ohledem na vietnamskou zkušenost Spojených států i na oslabení, které by invaze znamenala pro postavení sovětských ozbrojených sil v Evropě a na hranici s Čínou. Dne 12. 12. 1979 padlo v Moskvě definitivní rozhodnutí. Na základě Andropovovy iniciativy se nejužší kruh politického byra ve složení Brežněv, Gromyko, Andropov, Ustinov dohodl na provedení vojenské operace. Avšak až v červnu 1980 schválilo toto rozhodnutí plénum ÚV KSSS.

FENOMÉN SOVĚTSKÉ VOJENSKÉ PŘÍTOMNOSTI

K rozhodnutí neodkládat provedení vojenské operace přispělo i zhoršení vztahů Moskvy se Západem. Ještě v březnu 1979 a při podpisu smlouvy o snížení počtu strategických zbraní SALT II v červnu téhož roku USA varovaly před cizím vměšováním do situace v Íránu a v Afghánistánu. Avšak smlouva SALT II z června 1979 byla atakována významnou částí amerických zákonodárců a Rada NATO navíc schválila rozmístění raket středního doletu v Evropě, a tak se Sovětský svaz nerozpakoval otevřeně dát najevo své velmocenské ambice v oblasti. Politice *détente* zvonil umíráček.

Už od 12. 12. 1979 probíhaly přípravy na vojenskou operaci, i když se Sovětská armáda neměla podle původních předpokladů pouštět do přímých bojů s afghánskými mudžahedíny (bojovníky Svaté války). Jejím úkolem bylo spíše zajistit kontrolu strategických bodů, a tak uvolnit ruce oddílům loajálním kábulskému režimu k boji s islámskou opozicí. Spojené státy na zvyšující se aktivitu Sovětského svazu upozorňoval Z. Brzezinski, poradce prezidenta Cartera, avšak pozornost Američanů se v této chvíli soustředovala především na otázku dalšího osudu několika desítek rukojmí, zajatých v listopadu 1979 na americkém velvyslanectví v Teheránu.²⁵ USA pokračovaly však v monitoringu situace a 11. prosince sovětský charge d'affaires Vasev obdržel výraz znepokojení americké strany, po němž následovalo obdobné vyjádření z 19. prosince, v němž byl vysloven „údiv“ nad koncentrací ozbrojených sil na jižní hranici SSSR.

Dne 25. prosince v 15.00 moskevského času začala sovětská invaze do Afghánistánu, 5. a 108. motostřelecká divize postupovaly na Kábul a do Herátu, 103. výsadková divize byla letecky přepravena do Kábulu. V průběhu obsazování hlavního města došlo též k záměrné likvidaci Amina a některých jeho spolupracovníků. Zatímco na afghánském území již operovalo na 20 000 sovětských vojáků, z éteru se ozýval hlas nového ministerského předsedy – Babraka Karmala –, který zřejmě mluvil ještě ze sovětského území, pravděpodobně z uzbeckého Termezu.²⁶ Po svém příchodu do země sestavil vládu složenou z parčamistů i z chalkistů, ale on sám – jak jej výstižně označili novináři ze západního světa – představoval pouhou sovětskou loutku vládnoucí z milosti Moskvy bez širší domácí podpory.²⁷ První Karmalovy kroky, jimiž chtěl prezentovat dobrou vůli režimu – tedy obnova tradičních barev afghánské vlajky (nikoli však náboženských symbolů na ní²⁸), propuštění 14 000 zadržovaných osob, upuštění od nucené koedukace a zákazu zahalování žen –, byly obecně považovány spíše za projev slabosti než za upřímnou snahu o nalezení konsenzu. Zároveň však zmíněná opatření (stejně jako zápisy z jednání politického byra ÚV KSSS) dokládají úsilí o navázání na v minulosti přetrženou nit. Nový postoj k islámu jako k faktoru, který je zapotřebí respektovat, na legislativní úrovni představovaly *Základní principy Demokratické republiky Afghánistán*, schválené Revoluční radou jako formálně nejvyšším mocenským orgánem, které garantovaly „*respektování, dodržování*

a zachování islámu jako posvátného náboženství“ a zajišťovaly svobodné provozování náboženských rituálů pro muslimy. Kapitola 1 prohlašovala Afghánistán za nezávislý, demokratický stát náležející všem muslimským pracujícím v Afghánistánu.²⁹ Samotná Revoluční rada, která schválila zmíněné principy, představovala orgán reprezentující zákonodárnou moc v době, kdy nebylo možné svolat řádný zákonodárný sbor – tzv. Velké shromáždění. U Revoluční rady, jejíž složení i počet zástupců stanovovalo předsednictvo Revoluční rady (!), pochopitelně také nehrozila možnost kontroverzí, jaké by bylo možné očekávat při svolání početnějšího sboru...

Americká administrativa domnívající se, že sovětské jednotky byly do Afghánistánu vyslány na podporu Amina, proti invazi protestovala a odmítla ji jako vojenské vměšování do vnitřních záležitostí suverénního státu. Prezident Carter označil sovětskou vojenskou operaci za největší hrozbu pro světový mír od druhé světové války³⁰ a dal za pravdu zastánci tvrdé linie Zbigniewu Brzezinskému, který agresi označil za součást sovětského plánu namířeného k získání přístupu do Perského zálivu a k jeho ropnému bohatství. Od února 1979 definitivně skončil přísun americké materiální pomoci Afghánistánu, respektive kábulské vládě. Názor Cyruse Vance, že jde o lokální záležitost motivovanou pouze snahou o upevnění sovětské pozice v Afghánistánu, se neprosadil. Ratifikace smlouvy SALT II se neuskutečnila, došlo k zastavení dodávek obilí do SSSR a Spojené státy odřekly svou účast na letních Olympijských hrách v Moskvě (1980).

Z protokolu zasedání politického byra ÚV KSSS dne 28. ledna 1980 pak vysvítá, že afghánská operace se pro sovětskou stranu nyní stává prestižní záležitostí, přičemž zaznívá rovněž obava ze zneužití situace Spojenými státy, jejich spojenci a Čínou k vystupňování „antisovětskosti“ na mezinárodní scéně. Sovětské vedení navrhuje v daném případě pružně reagovat na akce koordinované Spojenými státy, přičemž vedle snahy o vrazení klínu mezi Washington a Peking a využívání napětí ve vztazích USA s Íránem se doporučuje soustředěný tlak na Francii a na SRN, jejichž reakce na postup SSSR v Afghánistánu, odlišné od postojů USA, musí sovětské vedení maximálně zúročit. Kreml si byl až příliš dobře vědom neochoty stupňovat napětí v mezinárodních vztazích, kterou zpozoroval u francouzského prezidenta Valéry Giscarda d'Estainga i u spolkového kancléře Helmuta Schmidta, jenž dokonce v červnu 1980 předložil vlastní plán, podle něhož by výměnou za odchod Sovětů z Afghánistánu mělo dojít k přehodnocení guadeloupské dohody o rozmístění Pershingů a Tomahawků v Evropě. Umírněný Schmidt představoval v tomto směru antipodu Franze Josefa Strausse z řad CDU/CSU, který v souladu s Brzezinského názory prosazoval teorii „krizového oblouku“ sahajícího od Indočíny po Rhodesii. V tomto asijsko-afričtém oblouku sílící expanze Sovětského svazu stále více svírá sféru svobodného světa...

Jak vysvítá ze zmíněného protokolu, na scéně hnutí nezúčastněných by podle představ sovětského vedení mělo dojít prostřednictvím Kuby a Vietnamu k vyjádření veřejné podpory afghánské vládě v Kábulu. V neposlední řadě se navrhuje provedení rozsáhlé „informační“ kampaně, vedené komunistickými a „dělnickými“ stranami, popřípadě využití „neoficiálních možností“ jiných masových organizací a tisku.³¹ Tiskové propagaci vlastní věci v zahraničí Kreml věnoval vcelku nemalou pozornost, spektrum publikací sahá od pojednání na vědecké úrovni, postihujících minulost i přítomnost země,³² až po ryze propagandistické práce v nejrozličnějších jazycích. Jak vysvítá z praktických skutků i z veřejně používané terminologie, studená válka se opět stala živým pojmem...

Sedm hlavních opozičních skupin,³³ disponujících základnami na pákistánském a íránském území a dlouhodobě operujících s podporou etnický či věroučně spřízněného obyvatelstva na důvěrně známém teritoriu afghánské území, se od roku 1980 mohlo opírat nejen o vlastní příjmy plynoucí z rozličných zdrojů,³⁴ ale i o hmotnou podporu USA. Mudžahedínům se dostávalo i morálního povzbuzení ze strany části západního tisku, který je označoval jako „bojovníky za svobodu“. Podle vyjádření Z. Brzezinského, jenž ve svém zamyšlení z roku 1985 srovnával situaci v Afghánistánu a v Nikaragui, realizace

principu „vnější neutralizace a vnitřního sebeurčení“ vyžaduje přímou účast USA na řešení afghánského konfliktu. Zároveň odmítl předhazování případné analogie mezi sovětským postupem ve Střední Asii a americkou účastí na konfliktu v Nikaragui s tím, že zatímco v prvním případě jde o přímé použití vojenské síly, ve druhém v zásadě jde o použití politického a ekonomického tlaku.³⁵

Ani vzrůstající počet sovětských vojáků, ani jejich brutalita nevedly k ovládnutí nehostinné země. Použitím nejmodernější techniky (letadla MIG-21, vrtulníky Mi-8 a Mi-24), raket i napalmu se sice dosáhlo vytlačení povstalců do hor, avšak odtud docházelo k jejich nájezdům do údolí a k přepadávání zásobovacích konvojů. V letech 1980–1985 se počet sovětských vojáků v zemi zvýšil z 85 000 na 105 000 mužů, leč kýžených vojenských triumfů se stále nedostávalo. Sovětské oddíly zažily těžké zklamání zejména při neúspěšném pokusu o ovládnutí Pandžáhirské kotliny v roce 1982. Afghánci navíc začali obviňovat Sovětskou armádu z použití chemických a biologických zbraní.³⁶ Represe namířené proti civilnímu obyvatelstvu a zvěrstva páchaná sovětskými vojáky, kteří se v tomto ohledu až příliš rychle přizpůsobili afghánským poměrům a nedali se zahanbit, vzbudily pozornost i na mezinárodním fóru. Helsinský výbor v New Yorku vydal v prosinci 1984 obsáhlou zprávu o porušování lidských práv v Afghánistánu, kde upozorňoval na mučení, na masové popravy vesničanů, na upalování osob podezřelých z podpory mudžahedínů zaživa a na další násilnosti páchané Sovětskou armádou v Afghánistánu.³⁷

JAK SE ZBAVIT OBTÍŽNÉHO BŘEMENE

Nástup Michaila Gorbačova do funkce generálního tajemníka strany po Konstantinu Černěnkovi v roce 1985 vedl i k revizi dosavadní zahraniční politiky SSSR a k nastolení realističtějšího kurzu. Nový generální tajemník od počátku považoval afghánskou anabázi za osudový omyl.³⁸ Navíc bylo možné pouze s velkými obtížemi zatajovat na domácí scéně informace o konfliktu za situace, kdy již tisíce vlastních vojáků položily život za imperiální zájmy své vlasti. Rozhodnutím ústředního výboru KSSS ze 7. 6. 1985 došlo k přijetí nových směrnic, podle nichž se řídilo zveřejňování zpráv o průběhu afghánské anabáze. Nově tedy bylo sice možné referovat o přítomnosti sovětských jednotek a specialistů v Afghánistánu, avšak nadále platil zákaz zveřejňování informací o jejich podílu na bojových operacích. Obzvláště pikantně pak působí toto omezení v případě udělování vyznamenání válečným hrdinům, u nichž rovněž platil zákaz publikovat jejich účast na konkrétních vojenských akcích.³⁹

Paradoxně právě po roce 1985 vzrostla intenzita válečných operací, když Sověti začali praktikovat odlišný přístup k severní a jižní části země.⁴⁰ V květnu 1985 se také sedm hlavních povstaleckých skupin dohodlo na společném postupu proti kábulskému režimu a sovětským okupantům, kteří se neúspěšně snažili o převýchovu obyvatelstva indoktrinací a sovětizací veřejného života.⁴¹ Sovětům se pomalu přestávala zamlouvat účast na zdlouhavé, k pozitivnímu výsledku nevedoucí a na mezinárodním fóru vlastní reputaci nepochybně poškozující operaci. Politické byro ústředního výboru na svém zasedání 20. 3. 1986 konstatovalo, že situace v Afghánistánu má „dramatický charakter“, Karmal „zdravotně a psychicky zastaral“ a poštvává předáky strany vůči sobě navzájem.⁴² Tak byl vynesena rozsudek nad Karmalem, který 30. března nastoupil na neoficiální cestu do SSSR, kde měl absolvovat léčebný pobyt. Dne 27. dubna se proto neúčastní vojenské přehlídky v Kábulu, uspořádané u příležitosti osmého výročí převzetí moci komunisty, přičemž ještě tentýž den je podroben ostré kritice v deníku Pravda. Ve skutečnosti posloužila dlouhá doba trvání léčby k vytvoření zdi zapomnění, která umožnila změnu v čele afghánského státu.

Rok 1986 je pak obecně považován za přelomový, protože se definitivně prosadil názor, že stávající postup nevede k žádným výsledkům a že přináší oslabení pozice Sovětského svazu ve světě.⁴³ Po nekrvavém převratu provedeném 4. 5. 1986 nahradil v čele LDSA zkompromitovaného Karmala bývalý šéf afghánské tajné policie, 39letý Paštun Muhammad Nadžíbulláh, který se v listopadu následujícího roku nechal jmenovat vrchním veli-

telem armády a prezidentem Afghánistánu. Tento bývalý student lékařství, muž atletické postavy a schopný řečník, někdejší Karmalův spojenec, kterého chalkisté po svém dočasném triumfu v roce 1978 raději vyslali na diplomatický post v Teheránu, aby jej posléze propustili ze státních služeb a zbavili občanství, po Karmalově „intronizaci“ začal opět stoupat na stranickém žebříčku, aby posléze svého protektora vystřídal i v křesle prezidenta republiky. Nadžibulláhovým nástupem končí jedna etapa v dějinách pokusu o vytvoření socialistického státu, přičemž v čele státu se nyní ocitají „noví lidé“.

Do Moskvy Nadžibulláh přicestoval až půl roku po svém nástupu do úřadu, a to v prosinci 1986. Jeho dotazy směřovaly mj. na postoj sovětského vedení k možnosti zahájit vyjednávání s umírněnější částí opozice, se stoupenci svrženého krále Zahir Šáha. Zápis z jednání politického byra, které se konalo ještě před zmíněnou návštěvou (13. 11. 1986), ukazuje, že se Nadžibulláh mohl opřít o podporu reformistů a že jeho výchozí pozice mezi vůdčími osobnostmi v Kremlu nebyla špatná. Na zasedání se s potěšením konstatuje, že „soudruh Nadžibulláh není takový“ jako jeho předchůdci, kteří si prý navykli nevyvíjet žádnou iniciativu a pouze čekat na doporučení sovětských poradců. Voroncov s uznáním kvituje, že „nový soudruh“ je iniciativní a že dělá dojem „talentovaného a rozhodného muže“, kterému je třeba dát možnost k samostatnému rozhodování, ale zároveň jej kontrolovat, aby „se ve svém mladickém věku nenechal zavést do extrémů“. Gromyko Nadžibulláha sice také akceptuje, avšak navrhuje, aby Karmal nebyl zcela zavrhnut, protože pro afghánský lid prý představuje „symbol“.

V témže zápisu objevujeme však i pro další vývoj afghánské krize mnohem důležitější fakta. Sovětské vedení přiznává, že afghánská anabáze je výsledkem špatného hodnocení situace, a zároveň si ve své většině odmítá dále nasazovat růžové brýle. Dospívá totiž k závěru, že Sověti a jejich domácí spojenci nezískali žádnou (!) vnitřní oporu v zemi. Vrcholem naznačujícím zásadní obrat v postoji Kremlu k afghánské občanské válce je následující tvrzení: „Zápas o afghánský lid jsme prohráli. Vládu podporuje pouze menšina obyvatel.“⁴⁴ Za jednu ze zásadních příčin neúspěchu je považováno neřešení situace afghánských rolníků, jejichž podpora by byla pro vítězství revoluce nezbytná. Rozhodujícím úkolem se nyní stává – pokud možno – důstojné stažení sovětských jednotek z afghánského prostoru, přičemž zahraničněpolitickou prioritou je znemožnění zapojení středoasijského státu do fronty „imperialistických států“; Afghánistán musí být tedy alespoň neutrální. Týden po zmíněném zasedání byl Karmal v Kábulu definitivně zbaven všech postů. Doba se však posunula o něco kupředu, a tak svůj úřad mohl opustit bez újmy na životě...

Ačkoli se Nadžibulláh snažil vytvořit si image muže ochotného k určitým kompromisům, vyhlásil politiku národního usmíření a projevil i ochotu diskutovat o případné účasti opozice na vládě, druhá strana jeho nabídky neakceptovala a občanská válka se dále vlekla. Jediným východiskem v patové situaci se tak stalo přijetí návrhu na vyslání zprostředkovatelské mise OSN. Po dlouhých rozhovorech došlo 14. 4. 1988 v Ženevě k uzavření dohody mezi Afghánistánem a Islámskou republikou Pákistán o stažení sovětských vojsk a o ukončení války. Mezinárodními garanty smlouvy se staly Sovětský svaz a USA, které v souvislosti s podpisem dohody adresovaly Kremlu prohlášení obsahující doložku vytvářející podklad pro tzv. negativní symetrii. Podstatou tohoto ustanovení byla garance práva Spojených států poskytovat afghánské opozici stejný rozsah vojenské podpory, jaký by po stažení svých jednotek Sovětský svaz poskytoval kábulskému vedení.⁴⁵

V květnu téhož roku začalo stahování 115 000 sovětských vojáků, které bylo ukončeno v únoru 1989. V průběhu stahování zůstávalo pro Sověty rozhodující zachovat si kontrolu nad strategickou dopravní spojnici Hajratán – Kábul k zajištění bezpečného odsunu vlastních jednotek. Z tajných dokumentů ÚV KSSS vysvítá vcelku pragmatické hodnocení situace. Sovětská strana si byla plně vědoma, že určité uklidnění situace v důsledku poklesu frekvence bojových operací je způsobeno úsilím opozice o načerpání čerstvých sil v předvečer konečného zúčtování s kábulskou vládou, které lze očekávat po odchodu sovětských jednotek. Zápis z jednání ÚV KSSS přiznává kritickou situaci v zemi s tím, že

prakticky ve všech oblastech lze registrovat ozbrojené střety mezi vládními jednotkami a opozicí, které se zatím – možná kvůli přetrvávající přítomnosti sovětských poradců a letectva – nepodařilo získat kontrolu nad většími centry, tedy nad Džalálábádem, Kunduzem a Kandahárem.

Za velmi znepokojivou skutečnost pak Moskva označuje nikterak neskrývanou podporu pákistánské vlády povstalcům i osobní angažování generála Zijáula Haka, tehdejšího pákistánské vlády prezidenta, v afghánské krizi. Komunistická vláda v Kábulu prý ale může své naděje spojovat zejména s nejednotností opozice a s možností navázat kontakty s jednotlivými povstaleckými vůdci. Moskva navíc neplánovala vyklidit své pozice a ponechat volný prostor opozici k ovládnutí země, zvažovaly se různé varianty dalšího postupu, včetně „bratrské pomoci“, spočívající v nasazení dobrovolníků ze středoasijských republik či v návratu sovětských jednotek v určitém časovém horizontu po jejich předchozím stažení.⁴⁶

Další zápis z jednání politického byra ÚV KSSS uskutečněného 24. 1. 1989 potvrzuje nutnost pokračování spolupráce s afghánským režimem, která má spočívat nejen v materiální pomoci, ale též v možnosti použít „v případě potřeby“ sovětské armádní sbory, soustředěné v blízkosti 2 380 km dlouhé afghánsko-sovětské hranice, ke společným akcím na severu Afghánistánu.⁴⁷ Při následné návštěvě Afghánistánu ve dnech 27. a 28. ledna pak generál Dimitrij Jazov, sovětský ministr obrany, vyzýval afghánské soudruhy k jednotě a k podpoře generála Nadžibulláha. Kreml dal zároveň jasně najevo, že změna u kormidla v Kábulu nepřipadá v úvahu a že Nadžibulláh musí zůstat konstantou v afghánské hře...

Za neúspěch ovšem Sověti považovali skutečnost, že nedošlo ke sjednání dohody s opozicí, která by umožnila její částečné zapojení do oficiálních mocenských struktur a znamenala by ukončení války „proti všem“. Problémem je blokáda velkých měst kontrolovaných vládou, která přináší značné obtíže v zásobovací a hospodářské situaci a zároveň způsobuje nespokojenost civilního obyvatelstva. Za zásadní problém Kreml považoval přetrvávající závislost kábulského režimu na sovětské pomoci, přičemž z vojenskostrategického hlediska se předmětem kritiky stala příliš velká izolovanost jednotlivých operčních bodů afghánských vládních armádních sborů. Podle tvrzení sovětských vojenských expertů bylo možné očekávat snahu o zintenzivnění blokády obléhaných měst a zvýšené úsilí o ovládnutí Džalálábádu, popřípadě Kandaháru, v nichž by opozice mohla vytvořit sídlo nové afghánské nekomunistické vlády.⁴⁸

Nepochybně pozoruhodné postřehy obsahuje zápis z jednání politického byra ÚV KSSS z 16. 8. 1989, v němž sovětský ministr zahraničí Edvard Ševardnadze hodnotí stávající situaci ve středoasijské republice, přičemž upozorňuje na odpor tamějšího obyvatelstva k zahraničnímu angažování v domácích věcech, který se po odchodu Sovětů obrací proti vměšování USA, Pákistánu a Saúdské Arábie do vnitřních záležitostí státu. Proto zároveň zdůrazňuje potřebu soustředit pozornost sovětského vedení na podporu vytvoření široké „vlastenecké fronty“. Realisticky přiznává, že v případě zhroucení prosovětského režimu je nejpravděpodobnější variantou dalšího vývoje vítězný nástup fundamentalistů do Kábulu, protože nerozhodný postoj stárnoucího krále, který žije v Římě za saúdské peníze, vcelku jasně ukazuje jeho neochotu sázet na nejistou operaci. Ve druhé polovině roku 1989 jsme obecně vzato svědky upadajícího zájmu SSSR o dění v Afghánistánu. Jako naléhavější úkoly se jeví potřeba obhájení vlastních pozic na evropské scéně a urovnání vnitřních tenzí v Sovětském svazu. Za zdvořilého mlčení mezinárodního společenství odezněla až příliš průhledná Gorbačovova iniciativa na vyslání mezinárodního sboru „dobrovolníků míru“, a tak i Kreml pochopil, že nyní stojí na prvním místě nutnost hájit vlastní zájmy. Rezignace na úsilí učinit z Afghánistánu další sovětskou provincií se plně projevila v dalším kroku Moskvy. V souladu se rčením, že košile je bližší než kabát, v listopadu 1989 Sovětský svaz prohlásil část sporného území na hranicích s Afghánistánem za sovětské teritorium pod záminkou, že byla dokončena podrobná delimitace hranic.⁴⁹

NERADOSTNÉ VYHLÍDKY

Bilance uplynulých deseti let probíhající občanské války v Afghánistánu byla hrozivá. Vedle minimálně dvou milionů osob, které odešly ze země do sousedního Pákistánu a v menší míře i do Íránu, došlo k likvidaci tisíců vesnic, jeden a půl milionu lidí zahynulo, přičemž mezi mrtvými bylo i 30 000 Afghánců zatčených kvůli svému přesvědčení (*crimes of opinion*).⁵⁰ Makroekonomické ukazatele ve svém souhrnu pro 80. léta na první pohled neudávaly katastrofální výsledky. Uzavřené autarkní hospodářství, hornatá krajina proťaná pouštěmi, půda poskytující omezené výnosy a mnohdy izolovaná sídla vytvářely vždy výrazné retardační momenty pro ekonomický rozvoj země. Z tohoto důvodu ani škody způsobené válkou nedosáhly takové úrovně, jaká by byla nasnadě v hospodářsky vyspělejších státech. Největší úpadek pochopitelně zažil zemědělský sektor tvořící páteř afghánského hospodářství, jehož podíl na hrubém domácím produktu klesl v letech 1978–1987 z 52,8 % na 44,7 %, což znamená pokles produkce o 28 %, vcelku rovnoměrně rozložený mezi rostlinnou i živočišnou prvovýrobu a lesnictvím.⁵¹

K uklidnění situace v zemi nevedlo ani zahájení dialogu s muslimskou opozicí v roce 1989, zprostředkované na mezinárodní úrovni v podobě ženevských rozhovorů. Jak jsme si ukázali na předchozích řádcích, po odchodu Sovětské armády totiž nedošlo k pádu marxistického režimu, který už v únoru 1989 vyhlásil stanné právo a zmobilizoval své síly. LDSA se mohla opřít o bohaté zkušenosti získané v minulém období, o pokračující dodávky pomoci ze Sovětského svazu a zároveň těžila z nejednotnosti islamistů. Zjednodušeně lze konstatovat, že opozice ovládající většinu venkovských oblastí zprvu nebyla schopna obsadit větší města.

Líčení událostí, k nimž došlo po odchodu režimu generála Nadžibulláha v dubnu 1992, již nespadá do rámce této stati. Pro doložení v úvodu nastíněné teze o přerušení kontinuálního vývoje coby zdroje společenského rozkladu již nemá fenomén Talibanu⁵² přes svou vnější nápadnost zásadní význam. Představuje v první řadě vychýlení kyvadla, uvedeného do pohybu pokusem o infiltraci ideologie vzešlé z odlišného civilizacího okruhu, jehož východiska v mnohém odporují islámskému pohledu na svět, na opačnou stranu. Snaha implantovat cizorodé elementy do prostředí, jehož kořeny silně tkvěly v tradicích utvářejících se po staletí, vyvolala silnou reakci, s jejímiž důsledky je nyní mezinárodní společenství konfrontováno.⁵³

¹ K etnickému složení země srov. zejména Orywal, E. (ed.): Die ethnischen Gruppen Afghanistans: Fallstudien zu Gruppenidentität und Intergruppenbeziehungen. Wiesbaden, 1986. Viz též Jawad, N.: Afghanistan. A Nation of Minorities. London, 1992. Viz rovněž Digard, J.-P. (ed.): Le fait ethnique en Iran et en Afghanistan. Paris, 1988.

² Faktografické údaje o přírodních, hospodářských a společensko-politických poměrech v zemi viz např. The New Encyclopaedia Britannica (15. vyd.), XIII. Chicago, 1992, s. 25–36 a její ročenky. V českém jazyce pak Marek, J.: Afghánská demokratická republika. Praha, 1987.

³ Viz Bonner, A.: Among the Afghans. Durham – London, 1987, s. 25.

⁴ Bezprostřední pokusy o ovládnutí Afghánistánu učinila Velká Británie v letech 1838–1842, 1878–1880 a 1919 (tzv. afghánské války), avšak nakonec mírovou smlouvou z Rávalpindí (8. 8. 1919) musela uznat nezávislost tohoto území.

⁵ Viz Fraser-Tytler, W. K.: Afghanistan. A Study of Political Developments in Central and Southern Asia. London, 1958, s. 252–254.

⁶ Po nástupu marxistického režimu došlo k zmrazení vztahů s USA i s Velkou Británií, i když francouzské a německé střední školy s evropskými učiteli působící v zemi mohly dále v omezeném rozsahu fungovat. Viz Girardet, E. R.: Afghanistan. The Soviet War. New York, 1985, s. 145.

⁷ Viz Krakowski, Elie: Afghanistan Beyond. The Strategy of Dismemberment. The National Interest, 7/1987, s. 28–38, zde s. 29.

⁸ K jednotlivým událostem i osobnostem vedle dále citovaných prací např. i www.afghan-web.com

⁹ Viz Arnold, A.: Afghanistan. The Soviet Invasion in Perspective. Stanford, 1985, s. 46.

¹⁰ Téměř vyčerpávající charakteristiku obou frakcí – tedy Chalku a Parčamu – podal ve své monografii (Arnold, Anthony: Afghanistan's Two-Party Communism: Parcham and Khalq. Stanford, 1983) již zmíněný Anthony Arnold, analytik CIA, který jako specialista na sovětskou zahraniční politiku působil mj. v Afghánistánu, v Barmě či v Japonsku. V české literatuře k stranickým programům srov. Hudema, M.: Sovětská invaze do

- Afghánistánu. Historický obzor, III–IV/1995, s. 61–68, zde s. 63. Hudemova práce, zachycující zejména situaci v prvních porevolučních letech, je prakticky jediným specializovaným pojednáním k tomuto tématu, dostupným v českém jazyce, pomineme-li ovšem propagandistická dílka z 80. let a z novější doby spíše publicistické práce T. Řezáče (Řezáč, T.: *Afghánistán. Peklo paradoxů*. Praha, 1993) a Jiřího F. Šišky (Šiška, Jiří F.: *Prokletá válka. Afghánistán – moskevský Vietnam*. Olomouc, 1999), která se navíc zabývá spíše vojenskými aspekty sovětské invaze.
- ¹¹ Viz Bonner, A.: cit. dílo, s. 38–40.
- ¹² Označení „saurská“ se odvozuje od pašunského výrazu pro duben.
- ¹³ Viz Hudema, M.: cit. dílo, s. 62. Opačný názor, tedy že právě „sovětští vůdcové začali v Afghánistánu revoluci“, prezentuje poněkud ukvapeně P. Johnson. Viz Johnson, P.: *Dějiny 20. století*. Praha, 1991, s. 688.
- ¹⁴ Na základě postupného přerůstání sovětského hospodářského vlivu v politické vměšování vytváří A. Arnold sugestivní – byť lehce umělou – periodizaci své práce *Afghanistan. The Soviet Invasion in Perspective*. Stanford, 1985, s. 32–84. K realizaci zájmů Sovětského svazu v zemích tzv. třetího světa na přelomu 70. a 80. let např. Byrnes, R. F. (ed.): *After Brezhnev. Sources of Soviet Conduct in the 1980s*. Washington, 1983, s. 345 a násl.
- ¹⁵ Viz Hudema, M.: cit. dílo, s. 63.
- ¹⁶ K vůdčím osobnostem marxistického režimu i islámské opozice viz portréty in: Cate, C. (ed.): *Afghanistan. The Terrible Decade 1978–1988*. New York, 1988, s. 57–78. Na stranách 9–42 je zde uveden chronologický přehled nejdůležitějších událostí od ledna 1977.
- ¹⁷ Pozornému čtenáři jistě neuniklo, že v přehledu politických uskupení islámské opozice autor vyjmenoval pouze šest stran. Pro úplnost dodejme, že sedmou skupinu představuje Khalisova frakce Islámské strany.
- ¹⁸ Viz Bonner, A.: cit. dílo, s. 49–50.
- ¹⁹ Ten v příslušném dokumentu vystupuje jako K. Bobrak. Viz Allan, P. a kol. (ed.): *Sowjetische Geheimdokumente zum Afghanistankrieg*. Zürich, 1995, s. 13.
- ²⁰ I když do značné míry šlo o podporu vyplývající z faktického rozložení sil, kdy parčamisté nedisponovali v danou chvíli prakticky žádným mocenským potenciálem.
- ²¹ Viz Allan, P. a kol. (ed.): cit. dílo, s. 49.
- ²² Viz tamtéž, s. 57–65.
- ²³ Jako hlavní důvody invaze je uvádí i obecné příručky věnované světovým dějinám 20. století. Viz např. Plechanovová, B. – Fidler, J.: *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941–1995*. Praha, 1997, s. 166.
- ²⁴ Konkrétně z úst generála Ogarkova, jeho zástupce Achromejeva i náčelníka Hlavní operační správy Varennikova. Viz Hudema, M.: cit. dílo, s. 67.
- ²⁵ Viz Tindall, G. B. – Shi, D. E.: *Dějiny USA*. Praha, 1994, s. 734–735. Toto téma je stále živé i v publicistice. Srov. např. Hrubý, D.: *Causa Ajatolláh Chomejní. Reflex, rok 1999, číslo 8, s. 56–58, zde s. 58.*
- ²⁶ Viz Hudema, M.: cit. dílo, s. 68.
- ²⁷ Viz Johnson, P.: cit. dílo, s. 689.
- ²⁸ Vláštní usnesení opět obsahovala vyzývání Božího jména!
- ²⁹ Viz *Afghanistan. Past and Present*. Moscow, 1981, s. 192.
- ³⁰ Viz Tindall, G. B. – Shi, D. E.: cit. dílo, s. 734.
- ³¹ Viz Allan, P. a kol. (ed.): cit. dílo, s. 269–275.
- ³² Viz např. *Afghanistan. Past and Present*. Moscow, 1981. Ani satelitní státy sovětského bloku nezahálely. Po „úspěchu“ v NDR pro své čtenáře v Československu vydává Nakladatelství Svoboda Brönnnerovu publikaci (Brönnner, Wolfram: *Afghánistán. Revoluce a kontrarevoluce*. Praha, 1982). Ze stejného soudku je též Pravda o Afghánistánu. Dokumenty, fakta, svědectví. Praha, 1981. Pro nás mají však pochopitelně takovoto knihy hodnotu nikoli svou objektivitou vzhledem k tématu, jímž se zabývají, nýbrž s ohledem na skutečnost, že přínášejí cenné svědectví o atmosféře doby, v níž vznikaly.
- ³³ Stručnou charakteristiku i s pohledem na jejich vůdce očima amerického novináře pobývajícího v pákistánském Pešaváru, přímého svědka poměrů v afghánské opozici viz Lohbeck, K.: *Holy War. Unholy Victory*. Washington, D.C., 1993, s. 281–285.
- ³⁴ K podílu na obchodu s opiáty srov. tamtéž, s. 242–249.
- ³⁵ Viz Brzezinski, Z.: *Afghanistan and Nicaragua*. *The National Interest*, 1/1985, s. 48–51, zde s. 48 a 50.
- ³⁶ Srov. Dupuy, R. E. – Dupuy, T. N.: *Vojenské dějiny, II*. Praha, 1997, s. 1545–1546.
- ³⁷ Viz Girardet, E. R.: cit. dílo, s. 238.
- ³⁸ Viz Hýbnerová, S.: *Mezinárodní vztahy po roce 1945*. Praha, 1997, s. 20.
- ³⁹ Viz Allan, P. a kol. (ed.): cit. dílo, s. 417.
- ⁴⁰ Viz Krakowski, E.: cit. dílo, s. 33–34 a 36.
- ⁴¹ Viz Girardet, E. R.: cit. dílo, zvláště s. 140–146.
- ⁴² Viz Allan, P. a kol. (ed.): cit. dílo, s. 427.
- ⁴³ Viz Khalilzad, Z.: *Afghanistan: Anatomy of a Soviet Failure*. *The National Interest*, 12/1988, s. 101–108, zde s. 104.
- ⁴⁴ Allan, P. a kol. (ed.): cit. dílo, s. 437–451.
- ⁴⁵ Viz tamtéž, s. 519.
- ⁴⁶ Viz tamtéž, s. 463–469.
- ⁴⁷ Viz tamtéž, s. 487–489.

KONZULTACE: AFGHÁNISTÁN

⁴⁸ Viz tamtéž, s. 562–565.

⁴⁹ Viz tamtéž, s. 719 a násl.

⁵⁰ Viz Cate, C. (ed.): cit. dílo, s. 81. Udávaná čísla se mnohdy liší. O dvou milionech uprchlíků uvnitř země a až o pěti milionech lidí opustivších zemi hovoří Černá kniha komunismu, II. Praha – Litomyšl, 1999, s. 243. Toto číslo se zdá pravděpodobnější vzhledem k údajům UNHCR, které v polovině 80. let registrovalo 2,7 mil. uprchlíků v Pákistánu a 1,9 mil. v Íránu. Na pákistánském území byly tyto osoby (z 28 % ženy a ze 47 % děti) internovány v 350 utečeneckých táborech. Srov. Bonner, A.: cit. dílo, s. 82.

⁵¹ Hospodářskou situaci na přelomu 80. a 90. let podrobně zachycuje Afghanistan 1990. Country Presentation. Second United Nations Conference on the Least Developed Countries. Geneva, 1990, s. 2–11.

⁵² Srov. svědectví Power, Carly: Kabul: City of Secrets. Newsweek, 13. 7. 1998, s. 10–14. K Talibanu výstižně zejména Maley, W. (ed.): Fundamentalism Reborn? Afghanistan and the Taliban. New York, 1998. Editor tohoto svazku William Maley vyučuje politologii na University of New South Wales, přednášel též v Oxfordu a na ruské Diplomatické akademii. Vedle A. Hymana, O. Roye, M. N. Shahraniho a dalších historiků, politologů a specialistů na mezinárodní vztahy, citovaných zčásti již výše, Maley patří k v současnosti nejvíce uznávaným odborníkům na problematiku novějšího vývoje Afghánistánu, potažmo středoasijské oblasti.

⁵³ O skutečnosti, že experti na mezinárodní vztahy jsou si vědomi potřeby normalizovat situaci v zemi obnovou přirozených struktur, svědčí i zájem o osobnost detronizovaného krále. Ostatně podle průzkumu veřejného mínění uspořádaného v roce 1987 mezi afghánskými uprchlíky v Pešaváru se ještě 72 % z nich shodlo na bývalém králi jako na svém vůdci. Viz Kakar, M. H.: Afghanistan. The Soviet Invasion and the Afghan Response. Berkeley – Los Angeles – London, 1995, s. 102–106.